

ASESORIŲ TEISMO SPRENDIMAI DĖL BAŽNYČIŲ TURTO IR DEŠIMTINĖS XVII A.

Algirdas Baliulis

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-2001 Vilnius
El. paštas: baliulis@istorija.lt

Gana painioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų sistemoje¹ net po XVI a. II pusės teismų reformos ne visada aišku, kuris teismas kokią bylą kompetentingas spręsti, kokios bylos sprendimą kur apeliuoti. Be abejo, aukščiausia apeliacinė instancija buvo Lietuvos didysis kunigaikštis, tačiau nuo XVI a. vidurio jis turbūt retai kada pats dalyvavo apeliacinėse ar tiesioginėse bylose. Prie valdovo rūmų šias bylas sprendė valdovo paskirti pareigūnai – asesoriai pirmininkaujant LDK kancelieriui ar vicekancelieriui, ir toks teismas buvo vadinamas asesorių teismu (*judicium postcuriale; zadworny asesorski sąd*). Apie asesorių teismą trumpai yra rašęs Konstantinas Jablonskis²; vėliau jis nurodė, kad „šalių skundai, aiškinimai ir įrodymai asesorių teismo sprendimuose paprastai buvo surašomi trumpiau, todėl... mažiau atskleidžia ginčų dalyką“³. Rimantas Jasas plačiau aptarė referendorių ir asesorių teismo dokumentus, teismo eigą XVIII a., nes jo ir Jurgio Ordos parengtame leidinyje sudėti vien to amžiaus dokumentai⁴, daugiausia susiję su miestelėnų ir valdovo dvarų valdytojų santykiais. Vėliau, rašant apie asesorių teismą, pasakyta, kad „tai buvo apeliacinė instancija didžiojo kunigaikščio miestų miestiečių byloms“⁵; apie bažnyčių bylas neužsiminta ar dėl sovietiniams laikams būdingo atsargumo, ar dėl cenzūros. Tiesą sakant ir naujausioje lietuvių enciklopedijoje asesorių teismui skirta vos kelios eilutės⁶, neapėripančios visų ten patenkančių bylų įvairovės, ne kažin kas pasakyta ir apie valdovo (*judicium regium; sąd królewski*) teismą⁷.

¹ Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa: Wiedza Powszechna, 1972, t. 4, p. 200–206 (*Sądy*).

² K. Jablonskis, Asesorių teismas, *Lietuvių enciklopedija*, Kaunas, 1933, t. 1, sklt. 1231–1233.

³ K. Jablonskis, Pratemė, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, sudarė K. Jablonskis, Vilnius, 1959, 1 dalis, p. 6.

⁴ R. Jasas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorių ir asesorių teismų dokumentai, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, surinko R. Jasas ir J. Orda, Vilnius, 1961, 2 dalis.

⁵ *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija*, Vilnius: Mintis, 1979, p. 47.

⁶ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, t. 2, p. 69 (Asesorių teismas).

⁷ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, t. 4, p. 733 (Didžiojo kunigaikščio teismas).

Išrinkus Lenkijos karaliumi ir Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Zigmantą Vazą, 1588 m. buvo priimtas Trečiasis Lietuvos Statutas. Jo III skyriaus 32 straipsnyje buvo nustatytas teisingumo vykdymas pasauliečių ir dvasininkų bylose dėl dešimtinės ir kitų santykių pagal Statutą, tačiau apeliuojama į Dvasinį Tribunalą (jį sudarė 3 dvasininkai ir 3 pasauliečiai, posėdžiavo Vilniuje), o nesitenkinant jo sprendimu, palikta teisė apeliuoti į valdovą. Tačiau III skyriaus 33 straipsnis nurodė, kad tų bažnyčių, kurias yra fundavę valdovo pirmtakai, valdų bylose galima tiesiai kreiptis į valdovą⁸. Bylų dėl turėtų bažnyčių valdų ypač padaugėjo XVII a. pradžioje. Toliau pateiksime keletą asesorių teismų sprendimų dėl bažnyčių turto ir dešimtinės, liudijančių, kad asesorių teisme bylinėjosi ne vien valdovo dvarų valstiečiai. Čia nekalbėsime apie magdeburginių miestų bylas, nes tai atskira tema – miestams teisė apeliuoti į asesorių teismą buvo įtvirtinta Magdeburgo teisės suteikimo privilegijose.

1605 m. lapkričio 26 d. asesorių teisme buvo sprendžiama byla dėl Vilniaus pakamario Melchioro Šemetos (atstovaujančio ir nepilnametėms dukroms Ievai bei Onai) skundo prieš Vilniaus kanauninką ir altaristą, Pabaisko kleboną kun. Motiejų Drublianskį dėl 1604 m. lapkričio 13 d. Krokuvoje, nepaisant susitaikymo, be teismo laimėtos bylos, kurioje M. Šemeta buvo kaltinamas nesumokėjęs dešimtinės iš anksčiau Jonui Skapui priklausiusio Gelvonų dvaro. M. Šemetos ir jo dukterų advokatas Jonas Stryška pateikė šaukimo M. Drublianskiui išrašą iš Vilniaus pilies teismo knygu, datuotą 1605 m. rugpjūčio 27 dieną. Šaukime į teismą buvo šaukūno⁹ užrašas, liudijantis šaukimo įteikimą. M. Šemetos advokatas prašė rūmų šaukūną kviesti atsakovą į teismą. Kai atsakovas į teismą nestojo ir nedavė jokios žinios, M. Šemetos advokatas pareiškė, kad Pabaisko klebonas M. Drublianskis šaukė pakamari ir jo dukteris į asesorių teismą dėl dešimtinės iš Gelvonų dvaro, pirktos iš J. Skapo, ir dėl trijų sklypų, karaliaus Žygimanto Senojo funduotų Pabaisko bažnyčiai, taip pat ir to dvaro tėvonį J. Skapą. Byla asesorių teisme buvo sprendžiama 1602 m., M. Šemeta per savo advokatą reikalavo J. Skapą atsakyti pagal įsipareigojimą, įrašytą pardavimo akte. Nors J. Skapas į teismą atvyko, tačiau dėl dešimtinės atsakyti nenorėjo. M. Šemetos advokatas, pasilikęs sau teisę bylinėtis su J. Skapu dėl vengimo atsakyti, įrodinėjo, kad asesorių teismas nekompetentingas spręsti šią bylą. Tuo tarpu valdovas, kai buvo parodyta Žygimanto Senojo fundacija, pripažino teismą kompetentingu, šaukimą teisėtu ir liepė M. Šemetai atsakyti dėl dešimtinės. Pastarojo advokatas tą šaukimą atrėmė, kadangi šaukime buvo įrašyti ne tie dukterų vardai. Kaip įrodymas buvo pateiktas 1602 m. kovo 1 d. Vilniuje priimtas dekretas. Po šio asesorių teismo dekreto M. Šemeta J. Skapą pašaukė į Lietuvos Vyriausiąjį Tribunalą dėl atsakomybės vengimo už dešimtinę

⁸ J. Lappo, *1588 metų Lietuvos statutas*, Kaunas, 1938, t. 2, tekstas p. 144–149; *Стату́т Вялікага Княства Літоўскага, 1588. Тэксты, даведнік, каментарыі*, Мінск: Беларуская савецкая энцыклапедыя, 1989, p. 127–130.

⁹ Šaukūnas – LDK teismo pareigūnas, kuris išvežiodavo šaukimus į teismą, apžiūrėdavo padarytus nuostolius, žaizdas, surašydavo apžiūros aktą ir pateikdavo teismui; tas pats pareigūnas dar buvo vadinamas vazniu, vižu, generolu, pagal K. Avižonį – antstoliu; K. Jablonskis taip pat vadina antstoliu (K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius: Mintis, 1973, p. 370–371). Pareigūną šaukuolu vadino K. Širvydas (K. Širvydas, *Dictionarium trium linguarum, Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 583 (485 – *wożny ziemski / Ministerialis terrestris, praeco equestris forti*)). *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, t. 14, 1986, p. 581 (*šaukūnas (šauklys)*). Čia ir toliau lenkų k. generolu vadinamą pareigūną vadiname šaukūnu.

ir tris sklypus pagal dvaro pardavimo aktą. Ten J. Skapas nuo atsakomybės išsisuko, nes prisiekė, kad tų sklypų ir dešimtinės nepardavė. Tada M. Šemeta su klebonu M. Drublianskiu už viską, dėl ko tas jį ir dukteris šaukė į asesorių ir žemės teismus, atsiskaitė. Įrodymui pateikė M. Drublianskio 1602 m. birželio 13 d. susitarimo raštą, kuriame išvardyta, kad M. Šemeta už dešimtinę iš Gelvonų dvaro, pirktą iš J. Skapo, tiek anksčiau nesumokėtą, taip ir tą, kuri turi būti mokama vėliau, M. Drublianskiui atidavė valaką žemės ir Pabaisko bažnyčiai perleido tris sklypus. Taip pat pateikė 1602 m. birželio 15 d. datos išrašą iš Vilniaus vyskupijos knygų, kuriame buvo M. Drublianskio ir M. Šemeto susitaikymo raštai, bei asesorių teismo 1604 m. lapkričio 13 d. Krokuvoje išduotą dekretą. Jame parašyta, kad asesorių teisme vyko procesai pagal du mandatus: Pabaisko klebonas M. Drublianskis vienu mandatu šaukė J. Skapą, o kitu – M. Šemetą ir jo dukteris dėl dešimtinės iš Gelvonų dvaro ir trijų Pabaisko bažnyčiai funduotų sklypų. Asesorių teismas tuo dekretu J. Skapą, kaip dvarą pardavusį, nuo dešimtinės atleido, o M. Šemetą, kaip neatvykusį į teismą, paskelbė bylą pralaimėjusiu ir įsakė sumokėti dešimtinę bei atiduoti tris sklypus pagal 1602 m. kovo 1 d. Vilniuje išleistą dekretą. Pateikė ir du M. Šemetos protestus prieš M. Drublianskių – vieną iš Vilniaus pilies teismo knygų, o kitą iš kapitulos knygų, abu datuoti 1605 m. balandžio 18 d., kad jis tuos dekretus išgavo nepaisydamas jau minėto susitaikymo rašto, be to, neįteikęs jokio šaukimo pakamariui M. Šemetai ir jo dukterims. Perskaitęs tuos dokumentus pakamario advokatas pareiškė, kad M. Drublianskis tris dienas šaukiamas į teismą jame nepasirodė ir nedavė jokios žinios, vadinasi, yra nepaklusnus valdovo viršenybei ir įprastai teisei. Todėl pagal Statuto I skyriaus 14 straipsnį ir IV skyriaus 42 straipsnį reikalavo už akių pasiektą dekretą dėl dešimtinės ir trijų sklypų panaikinti, nes jam atlyginta pagal susitarimą. Iš M. Drublianskio už bylinėjimąsi be reikalo, remdamasis Statuto IV skyriaus 42 straipsniu, reikalavo baudos. Asesorių teismas M. Drublianskių, kaip neatvykusį į teismą, paskelbė bylą pralaimėjusiu, ankstesnį dekretą panaikino, M. Šemetą ir dukteris nuo dešimtinės iš Gelvonų dvaro atleido, nes už ją jis klebonui atsiskaitė, o dėl baudos pakamariui paliko teisę kreiptis į kompetentingą teismą. Bylą įrašyta į valdovo raštinės knygas, t. y. į Lietuvos Metriką, ją pasirašė LDK kancleris Leonas Sapiega ir raštinininkas bei referendorius Eustachijus Valavičius¹⁰.

1605 m. gruodžio 2 d. asesorių teisme Krokuvoje Punios Šv. Jokūbo bažnyčios klebonas Vaitiekus Domaševskis bylinėjosi su aplinkiniais bajorais dėl pagal Žygimanto Senojo 1533 m. fundaciją bažnyčiai priklausančios javų dešimtinės. Vienoje byloje į teismą buvo pašauktas Rečovo (Rečionių?) palivarko savininkas ponas Dovydas Bielskis. Teismo šaukūnas atsakovą triskart (t. y. tris dienas) šaukė stoti į teismą, dar ir ketvirtą kartą pašaukus atsakovas neatsiliepė ir nedavė jokios žinios, kodėl neatvyko. Šaukūno liudijimo išrašu iš Kauno pilies teismo knygų klebonui įrodžius, kad D. Bielskiui šaukimas tikrai buvo, atsakovas, kaip neatvykęs, buvo paskelbtas pralaimėjusiu bylą ir nuspręsta, kad D. Bielskis dešimtinę, remiantis Žygimanto Senojo fundacija, turi atiduoti už laikotarpį nuo skundo įteikimo dienos ir ateityje tvarkingai ją duoti dabartiniam ir būsimiems klebonams¹¹.

¹⁰ 1605 11 26, Krokuva. Asesorių teismo sprendimas Vilniaus pakamario M. Šemetos byloje su Pabaisko klebonu M. Drublianskiu dėl dešimtinės iš Gelvonų dvaro ir trijų Pabaisko bažnyčiai funduotų sklypų, *Lietuvos Metrika* (Lietuvos istorijos institute ir Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomi mikrofilmai, toliau – *LM*), kn. 291, l. 33–35v.

¹¹ 1605 12 02, Krokuva. Asesorių teismo sprendimas Punios Šv. Jokūbo bažnyčios klebono byloje su Dovydu Bielskiu dėl dešimtinės, *LM*, kn. 291, l. 45v–46v.

Kita tos pačios dienos byla vyko tarp Punios klebono V. Domaševskio ir Vitebsko pilininko, Dengišių dvaro savininko Stanislovo Kamenskio dėl dešimtinės. Pastarasis taip pat į teismą neatvyko – teismo šaukūno Kristupo Čiževskio keturiskart pakviestas į teismą jis nedavė jokios žinios. Klebonui įrodžius, kad šaukimą į teismą atsakovui įteikė Kauno pilies teismo šaukūnas Vaitiekus Petravičius, S. Kamenskis paskelbtas byla pralaimėjusiu ir iš jo bažnyčiai priteista dešimtinė¹². Abiejose bylose Punios klebonas bylinėjosi pats, be advokatų. Abu asesorių tesimo sprendimus pasirašė raštininkas ir referendorius E. Valavičius.

Savo ruožtu tiek S. Kamenskis, tiek D. Bielskis apeliavo į asesorių teismą dėl neteisingo bylos sprendimo su Punios klebonu. S. Kamenskis pareiškė, kad apie bylą jis nieko nežinojo. Pasibaigus asesorių teismo atidėjimui (limitacijai) S. Kamenskis su įgaliotiniu Valentu Rodovičiumi, dalyvaujant Punios klebonui ir jo įgaliotiniui Motiejui Važynskiui, kaltino kleboną, kad šis nori išvengti atsakomybės už neteisėtą šaukimą į teismą dėl dešimtinės, nes pats stoti į ankstesnį teismą neturėjo teismus atidėjęs iki kitų metų, todėl prašė sprendimą panaikinti. Klebono įgaliotinis pareiškė, kad remdamasis Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro fundacija teisėtai nori gauti dešimtinę; įrodymui pateikė 1533 m. karaliaus Žygimanto Senojo Aleksandro fundacijos patvirtinimą, kuriame konkrečiai nurodyta dešimtinė Punios bažnyčiai iš visų Punios dvaro palivarkų, žemių ir daržų nuo visų pasėlių. Kadangi ir S. Kamenskis valdovo Punios dvare valdo Dengiškių palivarką ir kaimus, vadinasi, pagal fundaciją, Punios bažnyčiai turi duoti dešimtinę, todėl prašė patvirtinti dekretą, priimtą nedalyvaujant S. Kamenskiui. Tuo tarpu S. Kamenskio įgaliotinis pareiškė, kad iš Dengiškių palivarko dešimtinė nepriklauso, nes kai tą dešimtinę karalius Aleksandras fundavo Punios bažnyčiai, dar nebuvo to palivarko ir kaimų, kuriuos dabar valdo S. Kamenskis; įrodinėdamas išdo registrais ir revizorių sprendimais, liudijančiais, kad matavimas valakais ir kaimų kūrimas įvyko 1559 m., prašė atleisti nuo tos dešimtinės.

Asesorių teismas (kaip rašoma dokumente – valdovas per ponų tarybos narius ir pareigūnus, paskirtus spręsti tokias bylas), išklausęs bylą ir S. Kamenskio įrodinėjimą, jog palivarkas ir kaimai atsirado jau po Punios bažnyčios fundacijos, tuo tarpu galutinai nespėdamas, perduoda bylą atskiru raštu paskirtiems komisarams. Komisarai turi nuvykti į minimą palivarką, ištirti ir, jeigu tikrai palivarkas įkurtas po Aleksandro fundacijos ir Žygimanto Senojo patvirtinimo, S. Kamenskį turi atleisti nuo dešimtinės. Vis dėlto nuskriaustajai šaliai apeliuoti į valdovą neturi būti uždrausta¹³.

D. Bielskis taip pat pašaukė Punios kleboną V. Domaševskį dėl už akių laimėtos bylos, nors pagal tą šaukimą atvykti į bylą neturėjo. D. Bielskio įgaliotinis Valentas Rodovičius, dalyvaujant Punios klebonui ir jo įgaliotiniui M. Važynskiui, pareiškė, kad D. Bielskis dėl teismų atidėjimo iki Naujųjų metų „sergėti bylos“ (t. y. atvykti ir laukti, kol bus pakviestas) negalėjo ir prašė sprendimą panaikinti. Tuo tarpu atsakovo įgaliotinis sakė, kad dėl to su D. Bielskiu nesitaikė, bet pagal karaliaus Aleksandro privilegiją teisėtai tos dešimtinės ieškojo; pateikė Žygimanto Senojo 1533 m. privilegiją, patvirtinančią Aleksandro privilegiją, kurioje numatyta dešimtinė Punios bažnyčiai iš visų palivarkų, žemių ir daržų,

¹² 1605 12 02, Krokva. Asesorių teismo sprendimas Punios Šv. Jokūbo bažnyčios klebono byloje su Stanislovu Kamenskiu dėl dešimtinės, *LM*, kn. 291, l. 46v–47v.

¹³ 1606 04 24, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas S. Kamenskio byloje su Punios klebonu dėl neteisingo ankstesnės bylos sprendimo ir dešimtinės, *LM*, kn. 291, l. 164v–165v.

nuo visokių grūdų, sėjamų valdovo Punios dvare. Kaip ir S. Kamensio byloje su klebonu, taip ir D. Bielskio byloje nusprendžiama pasiūsti komisarus išsiaiškinti, ar tikrai palivarkas įkurtas jau po bažnyčios fundacijos, ir nuspręsti vis dėlto paliekant apeliacijos teisę į valdovą¹⁴.

Su Punios klebonu dėl neteisėtai laimėtos bylos bylinėjosi ir Jonas Vilkas. Jam irgi atstovavo advokatas (igaliotinis) Valentas Rodovičius, o klebonui – M. Važynskis. Bylą galutinai spręsti taip pat pavesta komisarams su teise apskūsti jų sprendimą valdovui¹⁵.

1605 m. gruodžio 2 d. asesorių teisme buvo sprendžiama Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio ir Žemaičių kanauninko, Baisogalos klebono Jono Višomirskio apeliacinė byla su Baisogalos valdytoju ponu Zibultu Anskopaičiu ir jo žmona Elena Oksakovičiūte dėl 1539 m. bažnyčiai funduotų žemių – Karkožiškių, Dargužiškių, Sneikiškių ir Rimkiškių, taip pat dviejų žmonių tarnybų Augmenų lauke (*в полю овкзъмянъскомъ*) – Jono Moneitaičio ir Jono Getautaičio. Tas žemes buvo užėmęs Zibulto tėvas Anskopas¹⁶, kai iš Žygimanto Augusto leno teise gavo valdyti Baisogalą. Žemės ginčams spręsti dar 1604 m. birželio 15 d. raštu valdovas buvo paskyręs komisarus – Žemaitijos pakamarių Vaitiekų Radiminskį, Žemaičių kanauninką Kristupą Dirvianskį ir Upytės pakamarių Stanislovą Bialozorą. Iš Kauno pakamario Zibulto Anskopo pusės komisarais buvo Kauno pavieto maršalas Petras Vazgirdas, Alytaus dekanas ir klebonas Jokūbas Boufalas ir ponas Adomas Sirutis. Komisarai apvažiavo ginčijamas valdas, jų ribas, išklausė abiejų pusių įrodinėjimus bei apžiūrėjo dokumentus, apklausė tas dvi žmonių tarnybas. Bažnyčios pusės komisarai, remdamiesi 1539 m. Žygimanto Senojo fundacija ir intromisijos (įvesdinimo, perdavimo valdyti) raštu, taip pat tuo, kad Baisogalos klebonai seniau valdė tas žemes, buvo linę valdas priteisti bažnyčiai. Kauno pakamario pusės komisarai, remdamiesi Žygimanto Augusto 1555 m. privilegija Zibulto tėvui Anskopui bei pašalinių žmonių liudijimu, paskyrė priesaiką septyniems klebonijos valdiniam. Pastarieji turėjo prisiekti, kad tos žemės ir žmonių tarnybos nuo seno priklauso Baisogalos klebonijai, taip pat ir Baisogalos klebonui, kad fundacija ir intromisija nėra klastotė, kaip kad teigia Zibultas, bet po ankstesnių klebonų jam perėjo teisėtai. Po priesaikos tos žemės ir valdiniai turėjo pereiti klebonui. Tuo tarpu kitos pusės komisarai paskyrė priesaiką Kauno pakamariui, todėl abiejų pusių komisarai, būdami skirtingų nuomonių, apeliavo į valdovą (t. y. į asesorių teismą). Apeliaciniame teisme Žemaičių vyskupo bei Baisogalos klebono įgaliotinis (advokatas) Povilas Pčickis bylą įrašė į registrą ir per rūmų šaukūną Kristupą Čiževskį keturias dienas šaukė į teismą, tačiau atsakovai į teismą neatvyko ir nedavė jokios žinios apie neatvykimo priežastį. Ieškovo advokatas, įrodęs išrašu iš Raseinių pilies teismo knygų, kad Žemaičių žemės šaukūnas Matisas Jurevičius įteikė šaukimą, pateikė 1539 m. fundacijos aktą, kuriame įrašytos minėtos žemės ir dvi žmonių tarnybos, bei valdovo rūmų išdininko Ivano Andrejevičiaus [Soltano] 1539 m. lapkričio 24 d. intromisijos aktą, kuriuo perdavė valdyti Baisogalos bažnyčiai tas žemes, taip pat 1604 m. birželio 15 d. komisarų dekretą ir prašė, kad pagal Statuto IV skyriaus 42

¹⁴ 1606 04 24, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas D. Bielskio byloje su Punios klebonu dėl neteisingo ankstesnės bylos sprendimo ir dešimtinės, *LM*, kn. 291, l. 165v–167.

¹⁵ 1606 04 24, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas Jono Vilko byloje su Punios klebonu, *LM*, kn. 291, l. 167–168v.

¹⁶ T. y. Hanus Kopf. Ši pavardė šaltiniuose rašoma įvairiai – Anskop, Ganskop, Hanskop. Žr. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 531 (1567–1569)*, Viešųjų reikalų knyga 9, parengė L. Anužytė ir A. Baliulis, Vilnius: Žara, 2001, Nr. 62, 89, 105.

straipsnį neatvykusiąją pusę laikyti pralaimėjusia ir žemę priteisti bažnyčiai. Asesoriai, matydami, kad Kauno pakamariš neatvyko ir nedavė jokios žinios, paskelbė jį pralaimėjusiu byla, jo komisarų dekretą, kaip neteisėtą, panaikino, o bažnyčios pusės komisarų dekretą patvirtino ir žemes bei žmones priteisė Baisogalos bažnyčiai. Vis dėlto septyni bažnyčios valdiniai turėjo prisiekti, jog tai bažnyčios žemės, o klebonas – kad įvesdinimo raštas nėra falsifikatas; klebonas turėjo prisiekti dalyvaujant atsakovui, priesaikos vykdymas pavestas Raseinių pilies teismui. Asesorių teismo sprendimą pasirašė LDK kancleris L. Sapiega ir raštininkas bei referendorius E. Valavičius¹⁷.

1606 m. gegužės 5 d. Varšuvoje asesorių teisme buvo sprendžiama Vilkmergės (dabar – Ukmergė) altaristos Mateušo Gastevičiaus byla su Vilkmergės pavieto bajoru Žygimantu Kamenskiu ir jo žmona Ona Belevičiūte dėl Voviškių (Vaviškių) palivarko ir, kaip teigė altarista, kadaise funduotų Vilkmergės bažnyčiai dviejų tarnybų – Zavišų ir Kondratavičių. 1605 m. birželio 7 d. byla kaip apeliacinė, nepasitenkinus Vilkmergės žemės teismo ankstesniu sprendimu, buvo nagrinėjama Dvasiniame tribunole (*compositum iudicium*), o dvasininkų ir pasauliečių nuomonėms išsiskyrus, buvo persiūsta į asesorių teismą. Čia Vilkmergės altaristai atstovavo advokatas V. Rodovičius, o atsakovui – M. Važynskis. Altaristos atstovas įrodinėjo, jog palivarką bažnyčiai užrašė bajorai, todėl asesorių teismas nekompetentingas šią bylą nagrinėti, byla, atsižvelgiant į Vilkmergės žemės teismo sprendimą ir Tribunolo dekretą, turi būti nagrinėjama seime. Tuo tarpu atsakovo įgaliotinis nurodė, jog Kamenskiai palivarką pirkė iš Stanislovo Belevičiaus ir jo žmonos Kotrynos Volskos, ir, remdamasis Statuto III skyriaus 32 straipsniu, reikalavo, kad teismo procesas vyktų Lietuvoje pagal Lietuvoje galiojančią teisę. Valdovas per ponų tarybos narius išklausęs ir supratęs, kad Lietuvos vyriausiasis tribunolas panaikino Vilkmergės žemės teismo sprendimą kaip prieštaraujantį teisei, remdamasis 1588 m. seimo nutarimu bylą teisėtai persiuntė Dvasiniam tribunolui. Nepriejus ir čia vieningos nuomonės, byla persiūsta asesorių teismui. Vis dėlto valdovas nusprendė, kad byla iš esmės bus nagrinėjama tada, kai jis atvyks į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę. Tuo tarpu atsakovas (S. Kamenskis su žmona) turi teisę kompetentingame teisme bylinėtis su tais, iš ko tą palivarką pirkė, reikalaujamas jų atlaisvinti palivarką. Sprendimą pasirašė LDK kancleris L. Sapiega ir LDK raštininkas ir referendorius E. Valavičius¹⁸.

1606 m. rugsėjo 30 d. asesorių teisme bylinėjosi Nemenčinės klebonas Mikalojus Korenevskis su Minsko vaivada, Kameneco ir Daugėliškių seniūnu Jonu Pacu, skųsdamasis, jog J. Pacas pažeidė valdovo pirmtakų duotas bažnyčios fundacijas, nes prisistatė užvažiavimo namų ir smuklių, darančių žalą bažnyčios smuklėms. Atėjus nustatytam bylos sprendimo terminui iš Nemenčinės klebono pusės stoji įgaliotinis Laurynas Porembskis ir prašė pašaukti atsakovą. Iš Minsko vaivados pusės atsiliepė įgaliotinis Matisas Filipovičius, kuris pateikė dokumentus, liudijančius, kad jo įgaliotojas sunkiai serga, todėl pagal Statuto IV skyriaus 23 straipsnį prašė tuo tarpu atleisti nuo šaukimo. Valdovas per ponų tarybos narius ir pareigūnus, remdamasis nurodytu Statuto straipsniu, atleido nuo stojimo į teismą ir bylą atidėjo iki kitos teismo sesijos¹⁹. Beje, J. Pacas tuo metu buvo ir

¹⁷ 1605 12 03, Krokva. Žemaičių vyskupo ir Baisogalos klebono byla su Kauno pakamariu ponu Zibultu Hanskopaičiu dėl Baisogalos bažnyčios žemės ir valdinių, *LM*, kn. 291, l. 49v–51.

¹⁸ 1606 05 05, Varšuva. Vilkmergės altaristos Mateušo Gastevičiaus bylos su Žygimantu Kamenskiu atidėjimas iki valdovas atvyks į Lietuvą, *LM*, kn. 291, l. 186–187.

¹⁹ 1606 09 30, Krokva. Nemenčinės klebono bylos atidėjimas su Minsko vaivada Jonu Pacu, *LM*, kn. 291, l. 110–110v.

Vilniaus tįjūnas, o tįjūnijai priklausė Nemenčinė, Švenčionys, Linkmenys ir Dysna²⁰, todėl Nemenčinės klebonas su juo ir bylinėjasi.

1606 m. balandžio 21 d. sprendžiama byla tarp Stakliškių klebono Stanislovo Becho ir Kauno pavieto žemininko pono Andriaus Sypjanskio dėl nusiaubto Fedoriškių (Kvedariškių?) palivarko. Minėtas A. Sypjanskis, turėdamas valdovo iki gyvos galvos duotą Fedoriškių palivarką prie Stakliškių, kurį valdovas fundavo Stakliškių bažnyčiai, ėmė jį visaip niokoti namus nukeldamas ir valdinius iš bažnyčios žemės perkeldamas į savo žemę. Stakliškių klebonas per savo advokatą M. Važynskį reikalavo, kad A. Sypjanskis daugiau nebesiaubtų palivarko: gražintų perkeltus valdinius ir atstatytų pastatus. Tuo tarpu atsakovas A. Sypjanskis per savo įgaliotinį Joną Buivilą įrodinėjo, kad tas valdovo Fedoriškių palivarkas nuo seno, dar valdant pirmtakams, buvo be jokių pastatų, tik penkios plikos dykros ir viena žmonių tarnyba. Pateikė valdovo Stepono 1579 m. gegužės 6 d. privilegiją, kurioje rašoma, kad penkias tuščias žemes ir vieną žmonių tarnybą duoda jam, A. Sypjanskiui, ir jo žmonai iki valdovo valios, ir tas žemes valdovas Zigmantas Vaza fundavęs Stakliškių bažnyčiai, tačiau jam ir žmonai Kotrynai palikęs valdyti iki gyvos galvos. Kaip įrodymą pateikė valdovo 1506 m. balandžio 4 d. dekretą dar pridurdamas, kad jeigu A. Sypjanskis kokį nors pastatą nusivežė, tai kaip paties uždirbtą, kadangi keletą savo dvaro bernų buvo įkurdinęs tos žemės daržuose. Be to, žinodamas, jog po jo mirties palivarkas atiteks bažnyčiai, jis turi teisę juos perkelti į savo žemes, taigi jokio kito nusiaubimo neįvykdė, palivarko nesumažino, todėl prašė teismą atleisti nuo šaukimo ir palikti palivarką valdyti iki A. Sypjanskio ir jo žmonos gyvos galvos.

Teismas nusprendė, kad A. Sypjanskis su žmona palivarke neturi daryti žalos, antraip iš jo bus atimtos valdos. Sprendimas atminčiai įrašytas į valdovo raštinės knygas. Sprendimą pasirašė LDK kancleris L. Sapiega ir raštininkas bei referendorius E. Valavičius²¹, taigi jie valdovo vardu ir sprendė šią bylą.

1620 m. liepos 18 d. Varšuvoje, asesorių teisme, buvo sprendžiama Vilkmėrgės klebono Adomo Paprockio byla su Mstislavlio vaivada ir Vilkmėrgės seniūnu kunigaikščiu Martynu Giedraičiu dėl pagal valdovo pirmtakų fundacijas priklausančios ir nuo 1594 m. neatiduotos dešimtinės iš Vilkmėrgės dvaro, arba pagal seną paprotį po 100 lenkiškų auksinų kasmet – taigi dėl bažnyčiai padarytos žalos. Asesorių teisme klebonui A. Paprockiui atstovavo advokatas Mikalojus Golembevskis, valdovo viceinstigatorius, o atsakovui – Andrius Janockis, abu su raštiškais įgaliojimais. Ieškovo advokatui įrodžius šaukimo įteikimą atsakovui, o atsakovo advokatui ieškinio nepripažįstant ir pareiškus, kad apie jokiais dešimtinės fundacijas nieko nežino, klebono advokatas nurodė, jog Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje prasidėjus reformacijai Vilkmėrgės valdytoju tapo evangelikas Jonas Kiška, kuris visas bažnyčiai priklausančias naudmenas, duodavusias pajamų, atėmė smurtu ir prijungė prie Vilkmėrgės seniūnijos palivarkų. Tada žuvusios ir fundacinės privilegijos. Pateikė Stepono Batoro 1579 m. birželio 13 d. privilegiją, suteikiančią bažnyčiai tris valakus žemės kaip kompensaciją už anksčiau turėtas valdas. Iš jos esą aiškiai matyti, kad bažnyčia ir klebonija dėl erezijos nuskurdo. Kai seniūnu tapo Mstislavlio

²⁰ 1606 04 21, Varšuva. LDK instigatoriaus Mikalojaus Marchačiaus Puzelevskio byla su Vilniaus tįjūnu J. Pacu dėl nesumokėtų pastočių pinigų iš Nemenčinės, Švenčionių, Linkmenų ir Dysnos miestelių, *LM*, kn. 291, l. 143–143v.

²¹ 1606 04 21, Varšuva. Stakliškių klebono byla su Kauno pavieto žemininku Andriumi Sypjanskiu dėl Fedoriškių palivarko niokojimo, *LM*, kn. 291, l. 139v–140v.

vaivada Povilas Pacas, bažnyčia buvo restauruota. Kaip įrodymą, kad dešimtinė nuo seno priklausė klebonui, pateikė P. Paco 1579 m. lapkričio 11 d. raštą paseniūniui su nurodymu atiduoti dešimtinę, valdovo 1594 m. lapkričio 20 d. ir kitą 1620 m. priminimo raštą dėl dešimtinės ir prašė priteisti, kad pagal seną paprotį vietoje dešimtinės mokėtų po 100 lenkiškų auksinų kasmet.

Zigmantas Vaza, per ponus išklauses abiejų šalių ginčus, nusprendė, jog Stepono Batoro privilegija liudija, kad bažnyčia dešimtinę gaudavo, tačiau klebonas turi prisiekti, kad fundacinis dokumentas žuvo, kai eretikas Vilkmėrgės seniūnas atėmė bažnyčios valdas; priesaiką turi atlikti Vilkmėrgės pilies teisme po 8 savaitių nuo šio dekreto priėmimo pirmojoje teismo sesijoje, ketvirtą dieną, dalyvaujant atsakovui. Kadangi Vilkmėrgės dvaro žemė išdalyta valdiniam ir dešimtinę duoti keblu, todėl siunčiamas dvarionis, kuris apžiūrėjęs laukų dydį nuspręs, kiek klebonui dešimtinės turi būti, tada nustatys metinį mokesčių pinigais, kurį Vilkmėrgės seniūnas po klebono priesaikos kasmet turės mokėti, pradėdamas nuo seniūno valdymo pradžios, o jeigu prieštaras, turės mokėti užstatą, prilygstantį priteistajai vertei. Dekretą pasirašė LDK vicekancleris Albrechtas Stanislovas Radvila²².

1620 m. liepos 31 d. Varšuvoje, asesorių teisme, buvo sprendžiama Merkinės klebono Petro Romulevičiaus byla su Merkinės seniūnu Jonu Vaina dėl dešimtinės. Atsakovas, rūmų šaukūno Jokūbo Zaleskio tris dienas šaukiamas stoti į teismą, nestojo ir ketvirtą dieną ir nieko nepranešė, todėl ieškovas reikalavo jį paskelbti bylą pralaimėjusiu kaip nepaklusnų teisei. Jis pateikė Zigmanto Vazos 1619 m. sausio 7 d. mandatą – Merkinės seniūno šaukimą į teismą, kuriame išdėstytas klebono skundas: seniūnas atsisakęs duoti įprastinę žuvų dešimtinę iš Merkinės ežerų ir lašišų iš užtvankos Merkio upėje, taip pat grūdų iš visų palivarkų. Kai Merkinę valdė LDK vicekancleris Gabrielis Vaina, dabartinio valdytojo tėvas, pagal Lietuvos didžiųjų kunigaikščių fundacijas priklausančią dešimtinę atiduodavo klebonams, o dabartiniam klebonui atiduoti nenori. Be to, klebono užtekyje, vadinamame Muiline (? *Мыльина*), liepiąs dažnai išgaudyti žuvis, nenori grąžinti klebono pievos. Šaukime toliau valdovas rašo, kad jam, kaip bažnyčios globėjui ir gynėjui, priklauso teisti seniūną, todėl tas, gavęs šaukimą, jeigu valdovas tuo metu bus Lenkijos karalystėje, turi atvykti po 8 savaitių, o jeigu LDK, – po 4 savaitių ir atsakyti į klebono skundą. Šaukimas buvo pasirašytas referendoriaus ir raštininko Aleksandro Korvino Gosevskio. Pagal Trakų žemės teismo šaukūno Vaitiekaus Truskausko reliacijos išrašą, šaukimas buvo įkištas į Merkinės dvaro vartus (matyt, nebuvo kam šaukimą priimti) 1620 m. vasario 19 dieną. Klebonas pateikė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kazimiero 1442 m. Merkinėje išduotą bažnyčios fundacijos aktą, lotyniškai surašytą pergamente, kuriame bažnyčiai paskirta žuvų dešimtinė iš visų tinklų ir visų žuvų užtvarų (*jaz*) Merkio upėje; taip pat pateikė Lietuvos didžiojo kunigaikščio Aleksandro 1496 m. Merkinėje išduotą privilegiją, pagal kurią paskiriama avių pėdų dešimtinė iš visų seniūnijos palivarkų bei pieva prie Merkio, vadinama Gujava (*Гужава*). Be to, pateikė 1506 m. Žygimanto Senojo lotynišką privilegiją, bažnyčiai suteikiančią du tuščius arimus (Orekiški ir Karpeski) su Muilinės pieva, taip pat Zigmanto Vazos 1593 m. liepos 5 d. Varšuvoje išduotą privilegiją, patvirtinančią visas ankstesnes bažnyčiai duotas privilegijas, bei priminimo raštą seniūnui, kad neužlaikytų dešimtinės.

²² 1620 07 18, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas Vilkmėrgės klebono byloje su Vilkmėrgės seniūnu dėl dešimtinės, *LM*, kn. 300, l. 117v–119.

Teismas nusprendė, kad neatvykęs atsakovas, kaip pasipriešinęs valdovo valiai, bylą pralaimėjo, o klebonas turi fundacinius raštus, todėl seniūnas praėjus 8 savaitėms po dekreto išdavimo turi grąžinti pievas, atiduoti dešimtinę už praėjusius metus ir toliau atsiskaityti kasmet arba turės mokėti trigubą priteistos vertės baudą, o už pasipriešinimą bus baudžiamas pagal LDK teisę. Dekretą pasirašė LDK vicekancleris Albrechtas Stanislovas Radvila²³.

1620 m. rugpjūčio 5 d. Varšuvoje reliacinis teismas²⁴ sprendė Šėtos ir Skarulių klebono Marko Opipelaičio (*опупелович*) bylą prieš Vilkmėgės pavieto bajorus (Žygimantą Jurgaitį Kaminskį ir jo sūnų Žygimantą Žygimantaitį Kaminskį bei jo žmoną Ievą Šemetaitę, Melchioro dukterį; Stanislovą Jurgaitį Narkaitį Vondzagolskį ir jo žmoną Oną Pelutaitę, Šimkaus dukterį; Joną Povilaitį Mitiraną; Adomą Stanislovą Aleksandravičių ir jo žmoną Oną Labunskaitę, Jono dukterį; Stanislovą Adomaitį Preclavskį; Joną, Albrechtą, Gabrielį ir Stanislovą Vaitiekaičius Bortkevičius Kremencus; Mateušą Stanislovaitį Bortkevičių ir jo žmoną Zofiją Daubaraitę Musnickienę, Jono dukterį; Sebastijoną ir Mikalojų Jonaičius Bortkevičius ir Sebastijono Bortkevičiaus žmoną Kotryną Litvinaitę, Mikalojaus dukterį; Oną Bortkevičiūtę Teodorienę Mickevičienę, Mikalojaus dukterį, ir jos vaikus: Joną Teodoraitį Mickevičių ir jo žmoną Zofiją Chranovską, Mikalojaus dukterį; Mikalojų Teodoraitį Mickevičių ir jo žmoną Barborą Chranovską, Mikalojaus dukterį; Samuelį, Stanislovą ir Jurgį Teodoraičius Mickevičius; Halšką Mickevičiūtę, Teodoro dukterį, ir jos vyrą Lauryną Andriejaitį Narbutą; Kristiną Mickevičiūtę, Teodoro dukterį, ir jos vyrą Petrą Stanislovaitį Medekšą; Kotryną Mickevičiūtę, Teodoro dukterį, ir jos vyrą Jurgį Stanislovaitį Gintautą; Adomą Mikolajaitį Vorošylą ir jo sūnus Mikalojų ir Samuelį Adomaičius Vorošylus, taip pat Adomo Mikolajaičio uošvę Barborą Vondzagolskytę Jonienę Vizgirdienę, Jurgio dukterį; Gedrutą Lukoševičiūtę, Grigo dukterį, Lauryno Jurgaičio Rinvydo žmoną (*с Кедрутою Григоревною Лукашевича Лавриновою Юрьевича Ринвидовою*), ir jos žentus – Joną Vaitiekaitį Voluinietį (*Вольница*) ir jo žmoną Barborą Rinvydaite, Lauryno dukterį, Jurgį Jonaitį Votaitį (*Вотянца*) ir jo žmoną Kotryną Rinvydaite, Lauryno dukterį, Grigą Jonaitį Žebrauską ir jo žmoną Elžbietą Rinvydaite, Lauryno dukterį; Joną Baltramaitį Serbiną ir jo vaikus – Vaitiekų, Mateušą ir Grigą Serbinaičius, Poloniją ir Kotryną Serbinaites, Jono dukteris; Joną Petraitį Nemirą ir jo žmoną Elžbietą) kaip atsakovus. Vilkmėgės pateisėjis Jeronimas Podleckis pašauktas toje byloje kaip pareigūnas dėl to, kad minėtasis ieškovas – Šėtos klebonas, bylinėdamasis su atsakovais dėl velionio Bagdono Petkevičiaus Šėtos bažnyčiai funduotų valdų²⁵, atsiteisęs tiek Vyriausiajame Tribunole, tiek asesorių teisme trečdalį Šėtos dvaro prie Obelio upelio (*над Абелью рекою*) Vilkmėgės paviete, taip pat ir Šėtos miestelį, kurį nuo

²³ 1620 07 31, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas tarp Merkinės klebono ir Merkinės seniūno dėl dešimtinės ir kitų skriaudų, *LM*, kn. 300, l. 145v–147.

²⁴ Reliacinis teismas – aukščiausias karaliaus teismas, kuriame dalyvaudavo pats karalius su ponų tarybos nariais, o referendorius jiems pateikdavo reliaciją, arba pranešimą, apie bylos esmę, žr. R. Jasas, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės referendorių ir asesorių teismų dokumentai, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai...*, t. 2, p. 5–6; Z. Gloger, op. cit., t. 4, p. 204.

²⁵ Bagdonas Petkevičius su Steponu Kuncevičiumi pastatė ir fundavo Šėtos bažnyčią 1499 metais. XVI a. pabaigoje bažnyčia buvo atitekusi evangelikams, žr. K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios (žinynas)*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 223.

seno Šėtos klebonai įkurtą savo žemėje laikė bažnyčios nuosavybe (tą pripažino ir atsakovai savo priesaika). Vis dėlto, kai 1619 m. balandžio 29 d. Vilkmėrgės pateisėjis Jeronimas Podleckis pagal Vyriausiojo Tribunolo ir asesorių teismo dekretus nuvyko tų valdų perduoti Šėtos klebonui, atsakovai atkakliai jų neatidavė, dangstydamiesi Tribunolo dekretu pripažino ne trečdalį, o tik šeštadalį valdų, taigi pasipriešino minėtiems dekretams ir nori juos panaikinti, tad ne tik kad padarė žalą bažnyčiai, bet nori atimti tai, ką bažnyčia iki tol valdė. Todėl Šėtos klebonas pašaukė į teismą minėtuosius asmenis ir Vilkmėrgės pateisėji Jeronimą Podleckį, neatidalijusį Tribunolo dekretu pripažintos žemės. Taigi, pasibaigus asesorių teismų limitacijai, šioje apeliacinėje byloje asesorių teisme stoji abi šalys: pats Šėtos klebonas ir atsakovai per savo įgaliotinį Martyną Sviežinskį su visais atsakovų raštiškais įgaliojimais laimėti ar pralaimėti bylą.

Atsakovų advokatas įrodinėjo, kad jokio pasipriešinimo teismo dekretui nebuvo ir Vilkmėrgės pateisėjis teisės nepažeidė, nes, jam atvykus atidalyti trečiosios dalies, atsakovai pagal asesorių teismo dekretą leido atidalyti trečdalį Bagdono Petkevičiaus bažnyčiai funduotos žemės. Tačiau Šėtos klebonas norėjo pasisavinti ir visą miestelį, ir kitas žemes, kurios nebuvo funduotos bažnyčiai. Vieni ten gyvenusių žmonių protėviai savo dalis buvo paveldėję iš tėvų, kiti pirkę, paskui tai atitekę jų ipėdiniais. Tik vienas Bagdonas Petkevičius iš savo tėvoninės valdos Šėtos dvare trečdalį fundavo bažnyčiai, o du trečdaliai jiems atiteko; jie bažnyčiai iš savo dalies nieko neužrašė. Pirmuoju valdovo dekretu Šėtos klebonijai priteistas trečdalis tik iš Bagdono dalies, iš jos Vilkmėrgės pateisėjui ir leido atmatuoti trečdalį bažnyčiai, ir dabar neprieštarauja, tik prašo, kad nuo to šaukimo tiek pateisėjis, tiek visi atsakovai būtų atleisti.

Tuo tarpu Šėtos klebonas įrodinėjo, kad atsakovai aiškiai pasipriešino valdovo dekretui, nes ne iš visko leido atidalyti, kaip kad anksčiau Šėtos klebonai valdė pagal Vyriausiojo Tribunolo dekretą, kuriuo jiems priteistas visas miestelis, bet leido atidalyti tik šeštadalį dvaro ir miestelio. Atsakovai nurodo, kad miestelis dalyboms nepriklauso, nes neminimas fundacijoje. Iš tiesų dar gyvenvietės nebuvo, ir tame bažnyčiai priklausančiame trečdalyje vėliau žmonės pasistatė keliolika pirkelių – tai ir priklausė dabartinio klebono pirmtakams. Vėliau atėjus kitam tikėjimui tą kleboniją ir visą žemę įvairūs žmonės, būtent Bortkevičiai, jų protėviai, užgrobė ir išsidalijo. Jų dalininkai Kunčos nuvyko pas Žygimantą Augustą ir tas pasiuntė atimti bažnyčios žemių dvarionį Jeronimą Andriejaitį. 1562 m. liepos 31 d. atvykęs dvarionis visus bažnyčios daiktus bei valdas, taip pat ir Šėtos miestelį, sėslius valdinius, priklausiusius Šėtos klebonijai, atėmė ir viską surašė į registrą, būtent, Šėtos miestelį ir valdinius (kiekvienas įrašytas vardu), ir tą registrą rodė. Taip pat pateikė J. Andriejaitio raštą, kuriame rašoma, kad tą kleboniją karaliaus paliepimu paėmęs iš Bortkevičių ir atidavęs Mikalojui Kunčevičiui su visu miesteliu ir visa žeme, priklausančia tam trečdaliui, kol bus paskirtas naujas klebonas. Kai Bortkevičiai Vilkmėrgės žemės teisme su Kunčomis bylinėjosi dėl bažnyčios valdų, tada dėl visko jų (t. y. dabartinių atsakovų) protėviai Bortkevičiai prisiekė, kad pagal tuos raštus, o ne kitus, tą Šėtos kleboniją, miestelį su daržininkais baudžiauninkais ir tuos bažnyčiai funduotus žmones valdo, taigi aišku, kad Bortkevičiai miestelyje niekada neturėjo savo dalies, ir visas Šėtos miestelis, kaip nurodoma Vyriausiojo Tribunolo dekrete, remiantis teisingais įrodymais priteistas bažnyčiai. Pagal Tribunolo dekretą priimtas ir valdovo asesorių teismo dekretas, kuriam atsakovai pasipriešino, todėl prašė iš jų priteisti trigubą baudą, t. y. trigubai tiek, kiek vertas priteistas turtas; o Vilkmėrgės pateisėjis turi būti baudžiamas, kad nevykdė atidalijimo.

Asesorių teismas, iš abiejų šalių ginčų supratęs, kad ne atsakovai atkakliai priešinosi atidalijimui, o Vilkmėgės pateisėjis Jeronimas Podleckis dėl tam tikros priežasties nesiėmė dalybų ir neperdavė valdų Šėtos klebonui, atsakovus atleido nuo trigubos baudos, o pateisėji – nuo baudos, tačiau ta byla taip ilgai (keliasdešimt metų) tampoma po visokius teismus ir iki tol neišspręsta. Be to, klebonas pateikė dvarionio Jurgio Andriejajičio registrą, kuriuo Žygimantas Augustas buvo liepęs Šėtos klebonijai priklausančius miestelėnus perduoti Kunčoms, ir tai liudija, kad miestelis įkurtas tame trečdalyje, kuris buvo funduotas bažnyčiai. Tad nenorėdami, kad byla būtų toliau vilkinama, kadangi tai bažnyčios valdos, teismas nusprendžia, kad Šėtos klebonas, dabartinis ieškovas, prie tų savo įrodymų dar prisiektų, kad visas Šėtos miestelis yra tame trečdalyje, kuris nuo seno priklauso būtent Šėtos bažnyčiai ir kurį pirmatai klebonai valdė. O kai prisieks, miestelis turi amžinai likti Šėtos bažnyčiai ir dabartiniam bei būsimiems klebonams. Priesaiką po šio dekreto išdavimo klebonas turi atlikti Vilkmėgės žemės teismo pirmojoje sesijoje ketvirtą dieną, be jokių šaukimų į teismą, ir tai galutinis terminas. O dėl trečdalyje valdų funduotų Šėtos bažnyčiai ir priteistų pirmuoju dekretu, atidalijimo, įsakoma Vilkmėgės žemės teismui arba kuriam nors vienam pareigūnui, kurį klebonas pasirinks, nuvykti pranešus šalims į Šėtą ir teisingai atidalyti dvi dalis atsakovams, o trečiąją klebonui ir perduoti valdyti. Dalyboms pasipriešinę turės mokėti trigubą užstatą ir baudžiami teisėje numatytais baudomis. Dekretą pasirašė LDK vicekancleris Albrechtas Stanislovas Radvila²⁶.

1622 m. kovo 2 d. asesorių teisme buvo sprendžiama byla tarp Paširvinčio (dab. Alvitai) klebono, Gražiškių vikaro kun. Jurgio Šavinskio (Ščavinskio) ir Nemunaičio girininko Aleksandro Naruševičiaus. Paširvinčio klebono skunde buvo nurodyta, kad dar 1614 m. Vaitiekus Gintautas atsisakė teisės valdyti iki gyvos galvos Gražių kaime 6 apgyventus valakus ir juos, taip pat dvarą, malūną prie Dotamo upės (*на реке Датуме*), užrašė jo paties pastatytai bažnyčiai, ir iš izdo pasiūstas dvarionis Jonas Technevskis viską perdavė buvusiam vikarui Povilui Svenckiui. Po jo dirbęs vikaras J. Šavinskis gyvenęs Gražiškių dvare ir tuos valakus valdęs, kol 1620 m., mirus V. Gintautui (kuris į tuos valakus jau nebeturėjo jokios teisės), Aleksandras Naruševičius savavališkai užpuolęs ir iš J. Šavinskio atėmęs.

Atsakovo advokatas Jonas Liachovičius, turėdamas A. Naruševičiaus raštišką įgaliojimą, tris dienas laukęs ieškovo, ketvirtą dieną per rūmų šaukūną Jokūbą Zaleskį dar kartą šaukė į teismą Gražiškių vikarą, tačiau tas nei pats pasirodė, nei atsiuntė kokią žinią. Advokatas, įrodydamas, kad tikrai Paširvinčio klebonas šaukė į teismą A. Naruševičių, pateikė pagal teisę 1621 m. gruodžio 30 d. šaukūno Povilo Tychockio įteikto šaukimo išrašą, o kad tikrai neatėmė iš Gražiškių vikaro jokių valdų – Varšuvoje išduotą 1620 m. birželio 22 d. Zigmanto Vazos privilegiją, įrodančią, kad po V. Gintauto mirties valdovas Gražių kaimą su valdiniais ir žeme, – viską, ką valdė V. Gintautas, iki gyvos galvos atidavė A. Naruševičiui. Taip pat pateikė valdovo rašto 1620 m. nuorašą su žemės izdininko Kristupo Naruševičiaus parašu ir antspaudu, kuriame valdovas nurodo perduoti valdas A. Naruševičiui. Dar pateikė izdo tarnautojo Motiejaus Ščepkovskio 1620 m. liepos 11 d. raštą, surašytą tuo metu, kai jis su Trakų pavieto šaukūnu ir penkiais bajorais perdavė valdas A. Naruševičiui, bei to izdo tarnautojo surašyto inventoriaus 1620 m.

²⁶ 1620 08 05, Varšuva. Reliacinio teismo sprendimas Šėtos ir Skarulių klebono byloje su Vilkmėgės pavieto bajorais dėl Šėtos miestelio ir trečdalyje Šėtos dvaro, *LM*, kn. 300, l. 154v–157.

liepos 16 d. išrašą iš Trakų vaivadijos knygų. Remdamasis tais dokumentais ir tuo, kad ieškovas neatvyko į teismą, pagal Statuto IV skyriaus 42 straipsnį prašė teismą nuspręsti, kad Gražiškių vikaras bylą pralaimėjo. Asesorių teismas A. Naruševičiui paliko galioti visas suteiktas teises į Gražiškių valdas ir atleido nuo šaukimo, o vikarą paskelbė bylą pralaimėjusiu. Dėl žalos atlyginimo ir baudos už neteisėtą šaukimą į teismą A. Naruševičiui su vikaru J. Šavinskiu palikta teisė bylinėtis kompetentingame teisme. Byla įrašyta į Lietuvos Metriką su kanclerio L. Sapiegos parašu²⁷.

1623 m. sausio 5 d. asesorių teismas sprendė bylą, susijusią su Paširvinčio klebono J. Ščavinskio²⁸ skundu Kauno pilies teisme. Kai Vilniaus vyskupas E. Valavičius buvo išvykęs į užsienį, Paširvinčio klebonas Kauno pilies teisme pareiškė protestą prieš Biržų ir Dubingių kunigaikštį, LDK lauko etmoną, Žiežmarių, Seivų ir Paširvinčio seniūną Kristupą Radvilą, kad jam įsakius kažkoks jo kamarninkas Jonas Svidla su pagalbininkais, Vižainio²⁹ miestelėnais, norėjo atimti Vižainio bažnyčią; pro langą įlindę į bažnyčią, norėdami dar labiau paniekinti, atidarė Švč. Sakramentą ir metė po kojomis, jėga paėmė bažnyčios daiktus ir nunešę į turgavietę mėsinėje sviedė ant stalo. Plačiau esą aprašyta pačiame proteste. Paširvinčio klebonas apie tai pranešęs ir valdovui. Valdovas liepė iš raštinės išsiųsti raštus kai kuriems asmenims, taip pat didžiajam etmonui, kad iširtų bylą. Tuo metu „iš svetimų kraštų“ sugrįžęs Vilniaus vyskupas susisiekė su tuo metu buvusiu Livonijoje etmonu ir, turėdamas valdovo įsakymą, kad pagal savo, vyskupo, pareigas išnagrinėtų bylą, ėmėsi darbo. Tada, lauko etmonui gera valia leidus ir dalyvaujant etmono paskirtiems atstovams – Valkavisko vėliavininkui Stanislovui Klausgailaičiui Pukštai, Povilui Progulbickiui – ir kitiems vyskupo prašytiems garbingiems pasauliečiams ir dvasininkams, buvo nagrinėjama byla. Kristupas Radvilas paaiškino, kad jis neliepęs taip elgtis, taip atsitiko be jo žinios, o tas kamarninkas buvęs pasiūstas saugoti vietinių valdinių nuo kariuomenės ir pats drįšęs taip padaryti dėl piktos valios. Vyskupas, matydamas, kad Paširvinčio klebonas be reikalo kaltino lauko etmoną, savo raštu tą skundą panaikino. Kadangi J. Svidlos nepavyko surasti, žinios pasiūstos valdovui, kad jį paskelbtų banitu. Valdovas, už tą jo poelgį, už kurį teisė numato griežtas bausmes, liepė jį išvyti iš visų valstybės žemių, uždraudė su juo bendrauti, priimti į savo namus. Liepė viešai paskelbti banitu ir įrašyti į teismų knygas. Teismo sprendimą pasirašė LDK kancleris L. Sapiega³⁰.

²⁷ 1622 03 02, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas byloje tarp Paširvinčio klebono, Gražiškių vikaro J. Šavinskio ir Nemunaičio girininko Aleksandro Naruševičiaus dėl Gražiškių valdų, *LM*, kn. 301, l. 49–50v (dokumentas, turbūt apsirikus raštininkui, datuotas 1620 03 02, tačiau jame minimi vėlesni dokumentai, be to, Lietuvos Metrikos knygoje įrašytas tarp 1622 m. dokumentų, todėl gali būti datuojamas tik 1622 m.).

²⁸ Toje pačioje Lietuvos Metrikos knygoje tą patį Paširvinčio kleboną tik kitais metais vadina nebe Šavinskiu, o Ščavinskiu; neabejotina, kad tai tas pats asmuo.

²⁹ Vižainį Vilniaus vaivada Kristupui Radvilai buvo davęs valdyti iki gyvos galvos Steponas Batoras 1579 06 07, o 1588 02 21 jis valdas perleido sūnui Kristupui, žr. 1606 04 29, Varšuva. Žemaičių seniūno, LDK didžiojo etmono Jono Karolio Chodkevičiaus byla su Žiežmarių ir Bistryčios seniūnu Kristupu Radvila dėl Seivų ir Vižainio; valdos paliekamos Kristupui Radvilai iki gyvos galvos, *LM*, kn. 291, l. 174v–176.

³⁰ 1623 01 05, Varšuva. Asesorių teismo sprendimas dėl Jono Svidlos, išniekinusio Vižainio bažnyčią, paskelbimo banitu, *LM*, kn. 301, l. 162–163.

Pateikti dešimties bažnyčių bylų dėl valdų ar dešimtinės pavyzdžiai liudija, kad jas daugiausia tiesiogiai nagrinėjo valdovo paskirtas asesorių teismas, retkarčiais dalyvaujant pačiam valdovui, tik viena kita byla, anksčiau pabuvojusi kitose teismų instancijose, į asesorių teismą pateko kaip apeliacinė. Bylose ieškovams ir atsakovams dažniausiai atstovavo raštu įgalioti advokatai, šalies neatvykimas į teismą nustatytu terminu be priežasties buvo laikomas pralaimėjimu. Į teismą reikėdavo atvykti ne vėliau kaip ketvirtą dieną po nustatyto termino; kai iki valdovo dvaro reikėdavo ilgai keliauti, tikslią bylos dieną buvo sunku nustatyti. Nors visuose bylų sprendimuose įrašyta, kad nusprendė valdovas per jo paskirtus asesorius, ponų tarybos narius ar pareigūnus, bylas iš tiesų sprendė asesoriai pirmininkaujant LDK kancleriui ar vicekancleriui, kurie pasirašydavo dekretus, tik retkarčiais dalyvaudavo ir valdovas.

Bylų analizė suteiks informacijos apie jau minėtų bažnyčių kai kuriuos istorijos faktus bei besibylinėjančius asmenis, dvarų valdytojus, apie to laikotarpio teismines procedūras ir asesorių teismo vaidmenį.

Gauta 2006 07 05
Parengta 2006 09 27

Algirdas Baliulis

DECISIONS OF THE ASSESSORS' COURT CONCERNING ECCLESIASTICAL REAL ESTATE AND TITHE IN SEVENTEENTH-CENTURY LITHUANIA

S u m m a r y

Following the victory of Counter-Reformation in late sixteenth – early seventeenth century, the Catholic Church in Lithuania began to regain its former position. In some locations once-closed-down churches were re-established, in others, after wavering the storm of Reformation, they put claims to regain sequestered real estate, unpaid dues in kind (tithe) or cash. Such proceedings generated much lawsuit with grand ducal and private estates. The law cases of this kind fell largely within the brief of the Assessors' court whose members were nominated by the ruler and had their headquarters at the royal palace. This article deals with cases related to the churches of Pabaiskas, Punia, Baisogala, Vilkmergė (modern Ukmergė), Nemenčinė, Stakliškės, Merkinė, Šėta, Gražiškės, Vižainys. These cases provide much information on the local history of the above mentioned churches, on the persons involved in these lawsuits and on the court procedures of the time.